

LA CONTINUÏTAT CULTURAL I ELS POBLES IBERS

Frederic Santaaulària. Cap d'estudis de l'Institut d'Estudis Ibers. Terrassa.
Ignasi Catalan i Llopart. Llicenciat en filosofia, col·laborador de l'Institut d'Estudis Ibers.

Recepció: desembre 2012. Acceptació: gener 2013.

Resum: Síntesi històrica de la civilització d'època ibèrica a Catalunya, sobre la base d'una població autòctona que va anar rebent pobladors i influències d'altres cultures i evolucionà sota aquestes influències amb una continuïtat de la realitat autòctona, un substrat que es mantingué i constitueix les arrels del poble català al llarg de la història. Es repassen així els contactes amb les diferents cultures, des de l'Edat del Bronze fins a l'època romana, que van configurar els trets particulars del territori que esdevingué Catalunya.

Paraules clau: Civilització ibèrica, arrels de Catalunya, substrats ètnics i lingüístics, antiguitat.

Abstract: Historical synthesis of the Iberian era civilization in Catalonia. It is about the local population base that received people and influences from other cultures progressively. As a result, inhabitants evolved under these influences with a continuity of local reality —a substrate that was preserved and that built up the Catalan people roots throughout history. Contact between different cultures is undertaken, from the Bronze Age until Roman times, which set up land distinctive features, which would become Catalonia.

Keywords: Iberian civilization, Catalonia roots, ethnic and linguistic substrates, ancient times.

L'any 1906 Enric Prat de la Riba, en la seva obra *La nacionalitat catalana*, ens diu: «Aquelles gents són nostres passats, aquell *ethnos* ibèric, la primera anella que la història ens deixa veure de la cadena de generacions que han forjat l'ànima catalana». Veurem tot seguit quins són els raonaments històrics que demostren que les arrels del fet català tenen els seus orígens en la civilització ibèrica.

Tant Plini el Vell, a *Naturalis Historia*, com Estrabó, a la seva *Geografia*, o Aviè, a *Ora Maritima*, igual que molts altres historiadors clàssics i moderns en les seves obres, ens ajuden a comprendre que el que coneixem amb el nom de “cultura ibèrica” és, de fet, una síntesi de les poblacions anteriors que havien anat habitant els territoris ibèrics, amb la natural evolució durant les èpoques més primitives, i habitaven els mateixos territoris que coneixem com a ibèrics i que coincideixen actualment amb els que conformen els territoris dels actuals Països Catalans continentals i l'Occitània meridional, ja que, com tots sabem, els ibers no arribaren de fora, sinó que és una cultura que es formà per l'evolució de la població autòctona que s'anaven establint en els territoris esmentats. Els diferents grups que arriben de fora, com els grecs, els etruscs, els fenicis, els púnics, els celtes, els cartaginesos, els romans o els germànics (visigots), tots hi troben uns grups humans ben establerts, que tant els grecs de l'època clàssica com els historiadors moderns i contemporanis anomenaran ibers.

Un exemple força interessant ens l'ofereix el filòsof grec Plató que, en un dels seus últims diàlegs, *Les Lleis* (637 c), ens diu que «els escites i els perses, així com els cartaginesos, els ibers, els celtes i els tracis, beuen el vi sense aigualir». Anomenar per igual tots aquests grans pobles de l'antiguitat demostra que els ibers eren un poble conegut i important a finals del segle IV aC.

O. Fletxerens confirma que el Bronze Ple Valencià és el resultat dels períodes evolutius anteriors i que aquesta pròpia evolució desembocà en la civilització ibèrica denominada Edat del Ferro, tot i que les influències mediterrànies hi seran també ben manifestes.

El poblament iber, en general, segons les investigacions fetes en els assentaments descoberts, ens mostra influències en l'hàbitat portades per la gent dels Camps d'Urnes, que arribaren inicialment a la península des de la part ibèrica nord (Nissan lez Enserunes o Ansedona, a prop de Besiers). Els jaciments de l'Alt Empordà i les cabanes enfonsades a la roca o amb base de roca, presents per tot el Gironès, en són un altre exemple.

Durant els temps de l'etapa coneguda com de formació ibèrica (segles XII al VII aC), les troballes arqueològiques demostren, especialment a l'Empordà, el Solsonès, el Matarranya, Arbeca o Anglès, entre d'altres llocs, l'existència de contactes importants amb els altres pobles del context mediterrani en general, amb la localització d'abundants materials etruscs, jònics arcaics i algun objecte egipci del segle VII aC.

Els contactes de la gent dels nostres territoris amb els diferents pobles indoeuropeus de la Catalunya del Nord o la Gàl·lia, es van produir des del 1.100 aC aproximadament, especialment des del Pirineu fins al riu Tordera, zona limítrof dels territoris dels posteriors poblats laietans ibèrics.

De períodes anteriors, fins al definit com a ibèric, trobem també cases rectangulars tallades a la roca, coves, túmuls i hàbitats amb foc de cuina i focs rituals, així com cabanes diverses i temples d'utilització sagrada i cultural de línia hel·lenística. Després que els antics focs jònics grecs fessin referència als diferents grups autòctons comarcals de la Ibèria genuïna amb el nom genèric d'ibers, arribà un moment en què el nom "ibers" es va anar generalitzant per a designar per extensió tota la gent antiga de gran part de la península que també coneixerem com a Ibèrica. Aquesta circumstància es produeix especialment a causa de l'arribada a la península de la majoria de pobles dels territoris grecs a través dels ports dels territoris ibèrics genuïns. D'altra banda, la navegació pel mar Ibèric fins al riu Segura sempre va ser de domini jònic i massaliota, mentre que, enllà del Segura en direcció cap al sud, el domini ja era semita, libiofenici o cartaginès. Per aquest motiu i per tal d'evitar confusions, cal fer notar que la península estava habitada per grups de diferents cultures precisament no ibèriques, com les celtes, les celtes-celtibèriques, les lusitanes i les semites o libiofenícies del sud.

Cal fer sempre una distinció entre els grups indoeuropeus i els no indoeuropeus i semites de la península, i deixar clar que tant el poble ibèric com el basc, tot i les semblances lingüístiques, són ètnies diferents, són ambdós de cultura i llengua no indoeuropea ni semita, a diferència de tota la resta peninsular. Sobre la relació entre la llengua basca antiga i la llengua ibèrica, Silgo Gauche ens diu, en estudiar el plom d'Empúries trobat el 1988: «Los que no conozcan el euskera quedarán sorprendidos por la cantidad de relaciones que se han establecido. De echo esto es sólo aparente. Un gran número de palabras no tienen correspondencia en vasco, otras son sólo adivinables a partir de laboriosos procesos de reconstrucción, y solamente algunas, muy pocas, han permanecido. También el conocedor del vasco, al leer el texto, se sorprenderá de los cognados propuestos y de la aparición de palabras usuales en su propia llengua pero en un contexto que no reconoce y es antiquísimo».

Pensem que a partir del món micènic (segon mil·lenni aC), les influències pregregues també havien influït de manera semblant sobre els pobles hel·lens, els Pobles del Mar, els fenicis i els grecs en general, especialment per mitjà del seu comerç internacional de metalls o de la Ruta de l'Estany, organitzada des de Cartago (Tunísia), fins que ja arribem a la creació dels diferents imperis. Després, grecs, cartaginesos i romans es van anar disputant el nostre Mar Ibèric, al qual van canviar el nom.

L'evolució i la consolidació dels grups autòctons anaven configurant una cultura pròpia que ja era destacable a l'Edat del Bronze (1300-1100 aC). Aquesta evolució, sense perdre continuïtat, és la que més tard coneixerem com a civilització ibèrica. Per aquest motiu, en un mateix jaciment, hi podem trobar restes i inscripcions neolítiques, restes del bronze final i inscripcions a la roca escrites en llengua i signari ibèric, sense trencaments entre les diferents etapes culturals anteriors. Bons exemples d'aquesta continuïtat els trobem a Savassona, el Cogul, Arbeca, el Mas Llorç, el Mas d'Asil i tants altres llocs on, més tard, també hi veurem representada la cultura romana. La continuïtat cultural pròpia del món ibèric, tal com s'ha apuntat anteriorment, no impedia rebre influències d'altres pobles vinguts en diferents onades migratòries; la gent dels Camps d'Urnes centreeuropeus es van anar estenent fins els territoris ibèrics del Nord (Ansedona i altres), i van penetrar després a la resta de la Catalunya ibèrica, especialment a partir de la Lacetània (Solsonès-Cardener) i les comarques del Segre lleidatà. D'aquesta cultura els ibers van assimilar la incineració dels morts com a sistema d'enterrament.

La continuïtat dels nostres pobles prehistòrics, de fet, la trobem també ben justificada a Montserrat, Berga, Serinyà o Capellades i, en etapes posteriors, a Gavà i a molts pobles del Baix Llobregat i del Penedès, fins que es localitzen les restes arqueològiques inèdites de la cultura catalana dels Sepulcres de Fossa (3200-2500 aC) en els territoris que després seran ibèrics. Pel que fa als sepulcres de cista, s'havien estès des del nord de Catalunya cap a l'Ebre, Aragó, Andalusia i la Meseta Sud.

D'aquesta època es troben ben justificats els intercanvis de matèries primeres i d'objectes d'ornamentació. La ramaderia es desenvolupa i la població es dispersa per totes les comarques (2200-1800 aC), i és el moment àlgid per a la indústria del coure, ben representada al Solsonès. Elisenda Vives i Carme Miró ens fan veure que el primer mil·lenni aC ve a ser com un compendi de tota la diversitat dels temps anteriors, amb diferents fases d'ocupació, com és el cas de la Cova Freda de Collbató (des del Neolític fins a l'època ibèrica), i destaquen en les seves conclusions que la integració entre forasters i autòctons va ser total ja que, en els múltiples enterraments estudiats, es mantenen sempre els mateixos caràcters ben definits, de manera que es pot verificar que les invasions sofertes als inicis del primer mil·lenni aC no van aportar diferències racials a les ja existents. Des del 1800 fins al 1200, la demografia es va mantenir estable i al final del Bronze es troben ja poblats ibèrics amb una organització urbanística molt desenvolupada, com la de Sant Martí d'Empúries, l'Alcúdia d'Elx, Arbeca o Villena. Havia començat l'obertura cap al Mediterrani, fet que comportà que els rodís s'establint a Roses i els focs a Empúries (segle VII-VI aC). Scylax de Carianda va fer les primeres descripcions dels pobles ibèrics, i Hecateu i Tucídides situen el Roine com a riu fronterer entre els ligus o ligurs i els ibers. Els ligurs havien arribat en onades uns 1100 anys anteriors als celtes (Cultura Hallstättica) i això comportà que el poble ligur hagués reforçat la comunitat de civilització entre l'Occitània i el territori ibèric.

Els gals, els belgues, els gàlates i els celtes es van establir a l'interior peninsular no ibèric, i els pobles semites al sud. Els substrats ètnics i lingüístics peninsulars eren l'ibèric, el celta, el basc i el libiofenici. Segons Maluquer de Motes, el concepte d'origen d'un poble o d'una cultura s'ha d'interpretar com un fet evolutiu propi, com un *continuum* cultural ajustat al seu context històric i marc geogràfic. És a dir, que l'origen i el desenvolupament d'un poble no es pot explicar només amb teories invasionistes ni amb alteracions totals de la seva cultura per influències exteriors.

Per a Polibi, Heròdot d'Herakleia o Asclepiades de Myrleia el poble iber és un *ethnos* del tronc o nació ibèrica: l'*Iberikon genos*.

Molts dels noms de les tribus ibèriques, com els ausetans, els olosotins, els ceretans, els berguistans, els lacetans, els laietans, els andosins..., tenen una relació de coincidència toponímica i geogràfica amb moltes comarques i territoris actuals que, malgrat la invasió i la colonització d'altres potents cultures, s'han mantingut. Aquesta consistència històrica no va impedir que durant tota la etapa de configuració, desenvolupament i consolidació de la civilització ibèrica, s'establint contactes amb altres cultures mediterrànies i centreeuropees com la fenícia, la grega, l'etrusca, la celta i altres, cultures que evidentment van influir en la cultura ibèrica; la reciprocitat cultural i comercial estava garantida com gairebé en totes les èpoques de la història.

Alguns historiadors actuals defensen que tant les ciutats com la cultura tartèssica (ciutats sense escultures, tal com diu A. Blanco) cap al 1100 aC estan directament influïdes per les cultures orientalizants libifenícies-semïtes, les quals ja havien penetrat des d'èpoques anteriors en el sud peninsular. La formació de *Carthago Nova* (Cartagena) i la regió de *Mastia Tarseion* és un exemple d'aquesta continuïtat de les cultures orientals esmentades. Una possible evolució tartèssia autòctona no seria explicable científicament ja que els impactes culturals del sud sempre havien arribat des de fora.

La crisi de la Betúria Cèltica havia començat en el segle VI aC, després de l'inici de l'Edat de Ferro ibèrica, tal com ho expliquen els escrits de Plini i de Ptolomeu, revisats recentment per l'historiador D. García Iglesias.

Pel que fa a la cultura ibèrica, estava ja ben configurada en realitats comarcals, tal com ho justifiquen clarament els escrits d'Estrabó, Plini o Ptolomeu (*Laietania*, *Lacetania*, *Contestania*, *Edetania*, *Ilercavonia*, *Iltirida*,...). Caldria destacar també que, segles més tard, tant els bisbats catalans com els comtats es van estructurar seguint precisament la divisió més antiga de les comarques tribals dels ibers, tal com ho demostren a bastament les obres de P. Deffontaines, París, 1975.

Si entrem en els aspectes culturals, sabem que la plàstica ibèrica va ser notable, almenys a partir del segle VI aC. La Koré d'Alacant o l'Esfinx d'Agost, només per citar dos exemples amb personalitat, van rebre, probablement, influències de cultures com l'etrusca —per cert, també no indoeuropea— i del món jònic grec arcaic, però foren creades pel propi impuls de la gent ibera. Les importacions etrusques, àtiques, jòniques, massaliotes o púniques eren abundants, igual que les troballes de ceràmica pseudojònica de producció local ibèrica feta amb diferents tècniques reductores.

Molts dels poblats tenien els seus tallers propis, com el d'Ansedona (*Enserune*), des d'on s'enviava la mercaderia fins a poblacions de les valls de l'Ebre, territoris d'Azaila o cap a El Cigarralejo. Des del sud, especialment des de l'Alt Guadalquivir, hi havia molts contactes amb les àrees frontereres del País Valencià, especialment des d'Alacant, Castelló de la Plana, la Vall del Vinalopó i el Segura ibèric.

En general, la gent dels grups anteriors al Bronze final que habitava en els territoris ibèrics genuïns, així com la gent dels grups dels Camps d'Urnes dels territoris ibèrics de la Catalunya del Nord, a la llarga van anar penetrant també cap al sud peninsular des dels territoris del País Valencià (segles X al VII aC). Els diferents estudis demostren que aquests contactes anaven sempre de nord a sud, més aviat per la costa i amb penetracions cap a l'interior, igual com va passar més tard amb la construcció de la Via Heraklea, després Augusta, des de Tarragona fins a Cadis.

En el camp numismàtic va ser molt important la troballa del Tresor de Balsareny, on es van localitzar 420 monedes de bronze de les seques més importants dels ibers.

Les encunyacions porten els simbolismes tribals ibèrics d'animals i estan escrites en llengua i signari ibèric (les d'Ausesken amb el porc senglar, les d'Ore amb el braubou, les d'Eusti i Eustibaiskula també amb el porc senglar, les d'Itirkersken, Iltirke i Eso amb els dos dofins, etc).

A la Tor de Querol, Er i Osseja es van localitzar importants textos rupestres ibèrics d'estil esquemàtic lineal, i citem també les inscripcions dels ploms de Tàrrega, tots ells ben estudiats per Untermann i Campmajó el 1986, que cal afegir als més de dos mil textos o inscripcions escrites en llengua i signari ibèrics localitzats fins avui.

Les diferents troballes numismàtiques ceretanes, les dels territoris de Narbona i el Lluenguadoc, i les encunyacions fetes en omonoià entre diferents comarques, demostren les intenses relacions entre els diferents grups comarcals ibers, abans d'ésser sotmesos pels romans, i que, de fet, formaven una veritable confederació. En tenim exemples en els ploms de contingut comercial entre diferents zones ibèriques. No hi podria haver un contacte comercial entre elles si no existís prèviament un acord o una llei d'obligat compliment per a totes les parts.

No sabem quina era i quin abast geogràfic tenia l'estructura política dels ibers (cabdill —governant escollit pel poble o per l'aristocràcia—, consell d'ancians...) però, el que sí que sabem és que tot el poble iber, del Roine al Segura, compartia una llengua, un alfabet (amb petites diferències ètniques o comarcals), un urbanisme, un comerç, un estil agrari (alimentació), una ceràmica i una ornamentació artística comuns. És evident que tots aquests aspectes donaven als ulls de la gent de fora i als propis indígenes una identitat com a poble.

Resulta molt significatiu que Sertori, l'any 83, encara hagués de pagar per passar pel Pirineu (J. Padró, 1983). En el 39 dC, els ceretans ja van ser sotmesos per Domici Calví (Via Domitia).

Durant la dominació romana es van anar abandonant tots els *oppida* ibèrics. Al mateix temps, es va anar incorporant la gent als nous assentaments, a les *civitates*, les *villae*, els *hibernacula* o hiverns, els *vici*, els *pagi* i les masies, escampats per tota la Ibèria genuïna romana. Es van modificar o llatinitzar els noms de totes les poblacions, ben adaptats al gust i la pronúncia llatina. Els assentaments que van perdurar fins després de la dominació, van quedar vinculats als romans amb masies anomenades actualment com a “can” “vil·la”, “far” o “hiverns”, sempre enganxades als antics assentaments, els habitants dels quals eren coneguts pels llatins com a *ignobiles populi*. Poblacions com Iltirda es convertiren en la *civitas Ilerda*. Sort que durant els temps iberovisigots es va recuperar el nom de la nostra Ibèria per a designar exclusivament els territoris genuïns ibèrics. Si més no, durant l'època dels visigots el nom d'Ibèria ja no va ser utilitzat per designar tota la península.

El poble iber, des de l'arribada de les grans invasions colonitzadores cartaginesa i, especialment, romana (desembarcament l'any 218 aC al port grec d'Empúries),

sempre es va oposar per la força a la submissió colonial. L'esperit d'independència, malgrat els grans períodes d'assimilació i repressió, va perdurar en el temps, tant en època visigòtica com sarraïna.

Les dades de la història ens han aportat sempre els lligams del present amb el seu passat respectiu. Un bon exemple el tenim en el comte Borrell II que, l'any 988, ja en ple procés d'independència del regne franc, es va proclamar, de les terres del nord-est, primer duc ibèric.

Si volem comprendre quines han sigut les raons de la dinàmica històrica catalana, hem de conèixer l'origen d'aquestes raons. L'estudi i comprensió d'aquest període vital de la nostra història serà l'única eina que ens permetrà entendre per què s'ha mantingut al llarg de dos mil anys l'anhel d'independència i llibertat.

Bibliografia

Vegeu la bibliografia citada al llibre de Frederic SANTAEULÀRIA. *Cultura i llengua ibèrica*. Vic: Ed. Emboscall, 2006.

Obres d'autors clàssics: Edicions grecolatines Didot, París, 1851, i actuals.

AVIÈ, Ruf Fest. *Periple [Ora marítima]*. Ed. de P.Villalba. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1986.

VILLAR LIÉBANA, Francisco. *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa*. Barcelona: Gredos, 1991.

CORREA RODRÍGUEZ, José Antonio. *La Hispania Prerromana*. Universidad de Salamanca, 1992.

MALUQUER DE MOTES, Joan. *Prehistòria i Edat Antiga*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

ALMAGRO GORBEA, Martín. *El problema de Tartessos*. Barcelona: Ed. Empúries, 1978.

FITA, F. *Los primeros habitantes de España*. Barcelona: Ed. Teide, 1970.

HARRISSON, R. J. *España en los albores de la historia*. Madrid: Ed. Nerea, 1987.

BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan José. *La formación del mundo ibérico en el Sudeste de la Meseta*. Diputación de Albacete, 1990.